

ISSN: 2181-9416

3-SON, 2026

YURIST AXBOROTNOMASI

ВЕСТНИК ЮРИСТА * LAWYER HERALD

HUQUQIY, IJTIMOIIY, ILMIY-AMALIY JURNAL

CYBERLENINKA

НАУЧНАЯ ЭЛЕКТРОННАЯ
БИБЛИОТЕКА
eLIBRARY.RU

YURIST AXBOROTNOMASI

3-SON

ВЕСТНИК ЮРИСТА

НОМЕР 3

LAWYER HERALD

ISSUE 3

XUJANOV Tillabek Keldibekovich

O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi

Davlat va huquq instituti katta ilmiy xodimi

E-mail: tillabekxujanov@gmail.com

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI QONUNCHILIGIDA BOLANING TA'LIM OLIISHGA BO'LGAN HUQUQLARINI TA'MINLASHGA OID NORMALARI TAHLILI

Iqtibos keltirish uchun (для цитирования, for citation): XUJANOV T.K. O'zbekiston Respublikasi qonunchiligida bolaning ta'lim olishga bo'lgan huquqlarini ta'minlashga oid normalari tahlili // Yurist axborotnomasi – Вестник юриста – Lawyer herald. № 3 (2026) B. 24-33.

3 (2026) DOI <https://doi.org/10.34920/2181-9416/2026/3-003>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada bolaning ta'lim olishga bo'lgan huquqlarini ta'minlash sohasidagi milliy qonunchilik hujjatlari atroflicha tahlil qilingan hamda ushbu huquqning huquqiy kafolatlarini mustahkamlashga qaratilgan normalarning mazmun-mohiyati yoritib berilgan. Shu bilan bir qatorda, bolalarning ta'lim olish huquqini ta'minlash masalasiga doir xalqaro huquqiy hujjatlar, xususan, bola huquqlarini himoya qilishga qaratilgan universal va mintaqaviy xalqaro-huquqiy standartlarda belgilangan qoidalar ham o'rganilgan. Milliy va xalqaro huquq normalarining o'zaro uyg'unligi hamda ularning amaliyotdagi ahamiyati ilmiy jihatdan tahlil etilgan. Shuningdek, maqolada bolaning ta'lim olish huquqini amalga oshirish jarayonida yuzaga kelayotgan ayrim dolzarb muammolarga alohida e'tibor qaratilgan. Jumladan, ta'lim muassasalarida bolalarga nisbatan pedagog xodimlar, xususan tarbiyachilar va tarbiyachi yordamchilari tomonidan sodir etilayotgan jismoniy, ruhiy hamda boshqa shakldagi zo'ravonlik holatlarining ko'payib borayotganligi yuzasidan statistik ma'lumotlar keltirib o'tilgan. Maqolada mazkur muammoni bartaraf etishning huquqiy mexanizmlarini takomillashtirish maqsadida xorijiy davlatlar qonunchiligi va huquqni qo'llash amaliyoti o'rganilgan. Xorij tajribasini tahlil qilish asosida bolalarning ta'lim olish huquqini yanada samarali ta'minlash, ularni har qanday zo'ravonlik shakllaridan himoya qilish, shuningdek, pedagog xodimlarning mas'uliyatini oshirishga qaratilgan ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan. Ushbu takliflarni amaliyotga tatbiq etish bolalar huquqlarini himoya qilish tizimini takomillashtirishga hamda ta'lim muassasalarida xavfsiz va sog'lom muhitni shakllantirishga xizmat qilishi asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: Konstitutsiya, qonun, konvensiya, deklaratsiya, bola huquqi, ta'lim, inklyuziv ta'lim, pedagog, sertifikat, zo'ravonlik.

ХУЖАНОВ Тиллабек Келдибекович

Старший научный сотрудник Института
государства и права Академии наук
Республики Узбекистан
E-mail: tillabekxujanov@gmail.com

АНАЛИЗ ПРАВОВЫХ НОРМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН В СФЕРЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРАВА РЕБЁНКА НА ОБРАЗОВАНИЕ

АННОТАЦИЯ

В данной статье всесторонне проанализированы национальные нормативно-правовые акты, регулирующие обеспечение права ребенка на образование, а также раскрыты содержание и сущность правовых норм, направленных на укрепление гарантий реализации данного права. Наряду с этим исследованы международно-правовые документы, касающиеся обеспечения права детей на образование, в частности положения, закрепленные в универсальных и региональных международно-правовых стандартах в области защиты прав ребенка. Проведен научный анализ взаимосвязи и согласованности национальных и международных правовых норм, а также их практического значения. Кроме того, в статье особое внимание уделено отдельным актуальным проблемам, возникающим в процессе реализации права ребенка на образование. В частности, приведены статистические данные, свидетельствующие о росте случаев физического, психологического и иных форм насилия в отношении детей со стороны педагогических работников, включая воспитателей и помощников воспитателей в образовательных учреждениях. В целях совершенствования правовых механизмов предупреждения и устранения данной проблемы изучены законодательство зарубежных государств и практика его применения. На основе анализа зарубежного опыта разработаны научно обоснованные предложения и рекомендации, направленные на более эффективное обеспечение права детей на образование, защиту их от любых форм насилия, а также повышение ответственности педагогических работников. Обосновано, что внедрение данных предложений в практику будет способствовать совершенствованию системы защиты прав детей и формированию безопасной и благоприятной среды в образовательных учреждениях.

Ключевые слова: Конституция, закон, конвенция, декларация, права ребёнка, образование, инклюзивное образование, педагог, сертификат, насилие.

TILLABEK Khujanov

Senior Research Fellow at the Institute of State
and Law of the Academy of Sciences of
the Republic of Uzbekistan
E-mail: tillabekxujanov@gmail.com

ANALYSIS OF THE LEGAL PROVISIONS OF THE LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN ON ENSURING THE CHILD'S RIGHT TO EDUCATION

ANNOTATION

This article provides a comprehensive analysis of national legislation governing the protection and realization of the child's right to education and examines the substance and significance of legal provisions

aimed at strengthening guarantees for the implementation of this right. In addition, international legal instruments relating to the protection of children's right to education are reviewed, particularly the provisions established in universal and regional international standards on the protection of children's rights. The study also offers a scholarly analysis of the consistency and interaction between national and international legal norms and evaluates their practical significance. Furthermore, the article pays particular attention to several pressing issues arising in the process of ensuring the child's right to education. In particular, statistical data are presented demonstrating the increasing number of cases involving physical, psychological, and other forms of violence against children committed by educational personnel, including caregivers and assistant caregivers in educational institutions. To improve the legal mechanisms aimed at preventing and addressing such problems, the legislation and law-enforcement practices of foreign countries have been examined. Based on an analysis of international experience, scientifically grounded proposals and recommendations have been developed to enhance the protection of children's right to education, safeguard children from all forms of violence, and strengthen the accountability of educational personnel. The article substantiates that the implementation of these proposals in practice will contribute to improving the system of child rights protection and fostering a safe and healthy environment within educational institutions.

Keywords: Constitution, Law, Convention, Declaration, Child Rights, Education, Inclusive Education, Educator, Certificate, Violence.

Barchamizga ma'lumki, bolalar jamiyatning zaif qatlami ekanligini inobatga olib, ular huquqlarini ta'minlash masalasi har doim davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib kelgan. Shu boisdan bu borada qator muhim normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilinib, sohaga oid xalqaro hujjatlarni ratifikatsiya qilish jadal suratlarda amalga oshirilib kelinmoqda. Bu islohotlar bola huquqlarini himoya qilish, ularning sog'lom va har tomonlama rivojlanishi uchun shart-sharoit yaratish maqsadida amalga oshirilayotganligini e'tirof etish joiz. Shu o'rinda ta'kidlash joizki, bolaning maktabgacha va maktab ta'limi sohasidagi huquqlarini ta'minlash masalasi eng dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Zero, muhtaram Prezidentimiz ta'kidlaganlaridek, "Ta'lim-tarbiya – bu bizning kelajagimiz, hayot-mamot masalasi. Shu bois, bu sohadagi islohotlarni kechiktirishga haqqimiz yo'q" [1].

Darhaqiqat, maktabgacha ta'lim bolaning intellektual, psixologik va ijtimoiy jihatdan rivojlanishidagi ilk va muhim bosqich bo'lib, uning keyingi ta'lim jarayonlaridagi natijalari hamda muvaffaqiyati uchun mustahkam zamin yaratsa, maktab ta'limi shaxsning asosiy bilim, malaka va ko'nikmalarni egallashida hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Mazkur bosqichda bola mustaqil shaxs sifatida shakllanib, jamiyat hayotida faol ishtirok etishga tayyorlanadi, fuqarolik ongi va pozitsiyasi rivojlanadi. Shuningdek, u ijtimoiy munosabatlarga kirishish qobiliyatini takomillashtiradi, o'z huquq va majburiyatlarini anglaydi, ma'naviy-axloqiy qadriyatlarini o'zlashtiradi hamda mustaqil fikr yuritish va qaror qabul qilish ko'nikmalarini shakllantiradi. Natijada, maktab ta'limi shaxsning kelgusi ijtimoiy maqomi va jamiyatdagi o'rnini belgilashda muhim o'rin tutadigan asosiy bosqich sifatida namoyon bo'ladi.

Bir so'z bilan aytganda maktabgacha va maktab ta'limi shaxsni individual xususiyatlarini rivojlantirishga hamda kelgusida davlat va jamiyat taraqqiyotida ishtirok eta oladigan barkamol shaxs sifatida kamol topishiga zamin yaratadi. Zero, XIX asr oxiri va XX asr boshlarida turkiy xalqlarni milliy uyg'onishga chorlagan, "Tilda, fikrda, ishda birlik" degan ezgu g'oya bilan maydonga chiqqan taraqqiyparvar jadidlar xalqning bolalari taqdirini, millatning ertasini va jaholatdan olib chiquvchi yo'lni ta'limda, maktablarda, teatr va kutubxonalarda ekanligini bayon etadilar. Bu haqda Abdulla Avloniy o'zining "Turkiy Guliston yoxud axloq" asarida "Tarbiya biz uchun yo hayot – yo mamot, yo najot – yo halokat, yo saodat – yo falokat masalasidir" [2] deb ta'kidlaydi. Ushbu fikr

ta'lim va tarbiyaning millat taqdirida hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligini yana bir bor yaqqol ifodalaydi.

Ta'lim jamiyat hayotida va shaxsni kamol topishida muhim ekanligini inobatga olib, har bir shaxsni ta'lim olishga bo'lgan huquqi Asosiy qonun ya'ni Konstitutsiya bilan mustahkamlab qo'yilgan. Xususan, Konstitutsiyaning 50-moddasida "Har kim ta'lim olish huquqiga ega. Davlat uzluksiz ta'lim tizimi, uning har xil turlari va shakllari, davlat va nodavlat ta'lim tashkilotlari rivojlanishini ta'minlaydi. Davlat maktabgacha ta'lim va tarbiyani rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratadi" [3] – deb belgilab qo'yilgan. Bundan tashqari, Konstitutsiyaning "Oila, bolalar va yoshlar" deb nomlangan XIV bobi 77-moddasida "Ota-onalar va ularning o'rnini bosuvchi shaxslar o'z farzandlarini voyaga yetguniga qadar boqishi, ularning tarbiyasi, ta'lim olishi, sog'lom, to'laqonli va har tomonlama kamol topishi xususida g'amxo'rlik qilishga majbur ekanliklari, davlat va jamiyat yetim bolalarni hamda ota-onasining vasiyigidan mahrum bo'lgan bolalarni boqishni, tarbiyalashni, ularning ta'lim olishini, sog'lom, to'laqonli va har tomonlama kamol topishini ta'minlashligi" qayd etilgan [3].

Bolaning ta'lim olishga bo'lgan huquqlarini konstitutsiyaviy asosda kafolatlanishi bu boradagi qonunchilikning mustahkam poydevorini yaratilishiga sabab bo'ldi va qonunchilikni yanada takomillashtirish uchun zamin yaratdi.

O'zbekiston Respublikasining "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi Qonuni [4]. Ushbu qonun 2019-yil 16-dekabrda qabul qilingan bo'lib, 11 ta bob 58 ta moddadan iborat.

Mazkur Qonun bilan maktabgacha ta'lim va tarbiyaning asosiy prinsiplari, davlat siyosatining asosiy yo'nalishlari hamda **kafolatlarini**, maktabgacha ta'lim tashkilotlarining turlari belgilab berilgan. Shuningdek, ushbu qonun bilan **maktabgacha ta'lim tashkilotlarining faoliyati va ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etish hamda maktabgacha bo'lgan yosh davrlari, bolalarni maktabgacha ta'lim tashkilotlariga qabul qilish va ulardan chiqarish tartibi, maktabgacha ta'lim tashkilotlaridagi ta'lim-tarbiya jarayoni ishtirokchilarining huquq va majburiyatlarini, maktabgacha bo'lgan yoshdagi bolalarni ijtimoiy himoya qilishga** doir masalalar tartibga solingan. Qonunning 5-moddasida belgilangan maktabgacha ta'lim va tarbiya sohasidagi davlat siyosatining asosiy yo'nalishlari sifatida har bir bolaning maktabgacha ta'lim va tarbiya olishga bo'lgan huquqi amalga oshirilishini ta'minlash, bolalarning maktabgacha ta'lim va tarbiyaga to'liq qamrab olinishini ta'minlash uchun shart-sharoitlar yaratish, bolaning rivojlanishida, maktabgacha ta'lim va tarbiya olishida oilaga har tomonlama yordam ko'rsatish, ta'lim va tarbiya berishning muqobil shakllarini yaratish hamda rivojlantirish kabi yana boshqa bir qator masalalarni o'z ichiga qamrab olgan bo'lib, ushbu yo'nalishlarni amalga oshirish mexanizmi yaratilgan hamda qonunosti hujjatlari qabul qilingan.

O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni [5]. Mazkur Qonun 2020-yil 23-sentabrda qabul qilingan bo'lib, 11 ta bob 75 ta moddadan iborat.

Ushbu qonunning 4-moddasida o'n bir yillik ta'limning hamda olti yoshdan yetti yoshgacha bo'lgan bolalarni bir yil davomida umumiy o'rta ta'limga tayyorlashning majburiyligi belgilangan bo'lsa, bolaning ta'lim olish huquqi kafolatlangan, 5-moddada esa umumiy o'rta, o'rta maxsus ta'limni va boshlang'ich professional ta'limni bepul olishi belgilangan.

Bundan tashqari, qonuning 9-moddasida iqtidorli va iste'dodli bolalarning qobiliyatini rivojlantirish uchun Prezident, ijod va boshqa ixtisoslashtirilgan maktablar, shuningdek maktab-internatlar tashkil etilishi mumkinligi qayd etilgan hamda ushbu modda bilan jismoniy, aqliy, sensor (sezgi) yoki ruhiy nuqsonlari bo'lgan bolalar uchun davlat ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalarida, inklyuziv shaklda yoki yakka tartibda ta'lim olish huquqi kafolatlangan.

Hozirgi kunda mamlakatimizda yosh (bola)larga e'tibor va amalga oshirilayotgan siyosatning "hech bir bola e'tibordan chetda emas" tamoyili mazkur qonunda ham o'z aksini topgan bo'lib,

qonunning 54-moddasida yetim bolalarni va ota-onasining yoki boshqa qonuniy vakillarining qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarni o'qitish va ularning to'liq ta'minoti O'zbekiston Respublikasi Davlat byudjeti mablag'lari hisobidan amalga oshirilishi, 56-moddada esa ozodlikdan mahrum qilish tarzida jazoni ijro etish muassasalarida saqlanayotgan bolalarning ta'lim olishi, tarbiyalanishi uchun sharoitlar yaratilishi belgilab qo'yilgan.

O'zbekiston qonunchiligidagi bolaning ta'lim olishga bo'lgan huquqlarini ushbu kafolatlar, xalqaro hujjatlarda belgilangan qoidalarga to'liq mos keladi desak mubolag'a bo'lmaydi. Jumladan, BMT Bosh Assambleyaning 1989-yil 20-noyabrdagi 44/25-son rezolyutsiyasi bilan qabul qilingan "Bola huquqlari to'g'risidagi Konvensiya"ning 28-moddasiga ko'ra, "Ishtirokchi davlatlar bolaning ta'lim olish huquqini e'tirof etadilar hamda ana shu huquq teng imkoniyatlar asosida amalga oshishiga asta-sekin erishish maqsadida: bepul va majburiy boshlang'ich ta'limni joriy etadilar; ham umumiy, ham kasb-hunar bo'yicha o'rta ta'limning turli shakllari rivojlanishini rag'batlantiradilar, bunday ta'limdan hamma bolalar bahramand bo'lishlarini ta'minlaydilar hamda bepul ta'lim joriy etish va zarurat tug'ilgan hollarda, moliyaviy yordam ko'rsatish singari zarur chora-tadbirlarni ko'radilar" [6].

Bundan tashqari, BMT Bosh Assambleyasining 1948-yil 10-dekabrdagi 217 A (III)-rezolyutsiyasi bilan qabul qilingan "Inson huquqlari umumjahon Deklaratsiyasi" 26-moddasida "Har bir inson ta'lim olish huquqiga ega. Ta'lim olishda hech bo'lmaganda boshlang'ich va umumiy ta'lim tekin bo'lishi lozim. Boshlang'ich ta'lim majburiy bo'lishi kerak. Texnik va hunar ta'limi hammaning qurbi yetadigan darajada bo'lishi, oliy ta'lim esa har kimning qobiliyatiga asosan hamma uchun yetarli imkoniyat doirasida bo'lmog'i kerak" [7] ligi kafolatlangan.

Ishtirokchi davlatlar har bir kishining ta'lim olish huquqini e'tirof etishi, boshlang'ich ta'lim hamma uchun majburiy va tekin bo'lishi, o'rta ta'limning barcha shakllari, jumladan, hunar-texnika o'rta ta'limi ochiq bo'lishi va barcha zarur choralar ko'rib, xususan, asta-sekin pulsiz ta'lim olishni joriy etish yo'li bilan barchaning imkoni yetadigan darajaga erishishi lozim [8].

O'zbekiston Respublikasining "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida"gi Qonuni [9]. Mazkur Qonun 2020-yil 15-oktabrda qabul qilingan bo'lib, 8 ta bob 49 ta moddadan iborat.

Qonunning 11-moddasi nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlarini ta'minlash sohasidagi davlat siyosatining asosiy yo'nalishlarini belgilangan bo'lib, unda nogironligi bo'lgan shaxslarning inklyuziv ta'lim (maktabgacha, qo'shimcha, umumiy o'rta, o'rta maxsus, professional, oliy va oliy ta'limdan keyingi ta'lim) olish imkoniyatini ta'minlash, 38-moddada esa nogironligi bo'lgan shaxslarning ta'lim olish huquqi kafolatlangan va unga ko'ra, "Nogironligi bo'lgan shaxslar barcha darajalardagi ta'lim tashkilotlarida ta'lim olish va o'z qobiliyatini yanada to'liqroq rivojlantirish uchun butun umri davomida ta'lim olish hamda jamiyat va davlat hayotida ishtirok etish huquqiga ega. Davlat nogironligi bo'lgan shaxslarning inklyuziv ta'limini rivojlantirishni, ularning ta'lim olishi va kasbiy tayyorgarlikdan, qayta tayyorlashdan va malaka oshirishdan o'tishi uchun zarur shart-sharoitlar yaratilishini kafolatlaydi. Ta'lim tashkilotlari davlat organlari bilan birgalikda nogironligi bo'lgan bolalarning maktabgacha, qo'shimcha va umumiy o'rta ta'lim olishini, shuningdek o'rta maxsus, professional, oliy va oliy ta'limdan keyingi ta'limni olishini ta'minlaydi" [9].

Shu o'rinda ta'kidlash joizki, O'zbekiston milliy qonunchiligida nogironligi bo'lgan shaxslarning ta'lim olishga bo'lgan huquqlari yetarli darajada kafolatlangan bo'lsa-da, inklyuziv ta'lim shaklida ta'lim olayotgan bolalarga sifatli ta'lim berilishini ta'minlash maqsadida, bu borada qonunchilik mexanizmini yanada takomillashtirish lozim deb hisoblaymiz. Bunda:

birinchidan, hozirgi kunda inklyuziv ta'lim yo'nalishini takomillashtirish zaruratidan kelib chiqib, pedagogika yo'nalishidagi oliy ta'lim muassasalari o'quv dasturlariga inklyuziv ta'lim

berish metodikasiga oid fanlarni kiritish lozim. Ushbu taklifdan kutilayotgan natija shundaki, bu borada alohida uslubdagi ta'limga ehtiyoji bo'lgan bolalar bilan ishlaydigan pedagoglarning kompetensiyalari rivojlanadi, shu bilan birga, inklyuziv ta'lim muhitini yaratish bo'yicha zamonaviy metodika va texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlari yanada oshadi.

ikkinchidan, alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim beruvchi pedagoglarni attestatsiyadan o'tkazish tartibini joriy etish hamda ularni muntazam ravishda malakasini oshirib borishlarini yo'lga qo'yish lozim. Bu inklyuziv ta'lim yo'nalishi sifatini yanada yuqori bo'lishiga, mazkur sohada vakillarini bilim va ko'nikmalari zamon talablariga mos bo'lishiga xizmat qiladi.

Zero, BMT Bosh Assambleyasining 2006-yil 13-dekabrda 61/106-rezolyutsiyasi bilan qabul qilingan va 2008-yil 3-mayda kuchga kirgan "Nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlari to'g'risida"gi Konvensiyaning 7-moddasida "ishtirok etuvchi davlatlar nogiron bolalarning barcha inson huquqlari va asosiy erkinliklarini boshqa bolalar bilan teng ravishda to'la amalga oshirilishini ta'minlash uchun barcha zarur choralarni ko'rish zarurligi" qayd etilgan [10].

O'zbekiston Respublikasining boshqa qonunchilik hujjatlarida ham bolaning ta'lim olishga bo'lgan huquqlari kafolatlangan bo'lib, ushbu huquqqa daxl qilishi mumkin bo'lgan holatlar qonun bilan cheklangan.

Bolalarning maktabgacha ta'lim sohasidagi huquqlarini ta'minlash hozirgi kunning dolzarb masalasi ekanligini inobatga olib, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2026-yil 16-fevral kunidagi "Mamlakat taraqqiyotining 2030-yilgacha mo'ljallangan ustuvor yo'nalishlari doirasida islohotlarni izchil davom ettirish va yangi bosqichga olib chiqishning qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-21-son Farmoni asosida tasdiqlangan "O'zbekiston – 2030" strategiyasining "Har bir insonga o'z salohiyatini ro'yobga chiqarishi uchun munosib sharoitlarni yaratish" deb nomlangan birinchi yo'nalishida o'z aksini topgan. Bunda, maktabgacha ta'lim tizimini yangi bosqichga olib chiqish hamda bolalarning to'liq qamrovini ta'minlash, umumiy o'rta ta'lim tizimida "Ta'lim uchun qulay muhit" dasturini amalga oshirish, umumiy o'rta ta'lim tizimini yangi bosqichga olib chiqish, pedagog kadrlar maqomini oshirish, ularning bilimi va malakasini xalqaro standartlarga moslashtirish, Umumiy o'rta ta'limni rivojlantirish uchun xususiy sektorni keng jalb qilish, kasbiy ta'lim tizimini rivojlantirish orqali o'quvchilarni zamonaviy bilim va ko'nikmalarga o'rgatish kabi maqsadlar belgilangan.

Yuqoridagi tahlillardan kelib chiqib ta'kidlash joizki, bolaning ta'lim olishga bo'lgan huquqlari huquqiy jihatdan to'liq kafolatlanganligini e'tirof etish bilan ushbu sohada bolaning huquqlarini himoya qilish tizimini yanada takomillashtirish zaruratini ko'rsatmoqda. Chunki, maktabgacha va maktab ta'limi sohasida bolalarga nisbatan zo'ravonlik holatlari tez-tez uchrab turganligi har birimizni tashvishga solishi kerak bo'lgan muammo bo'lishi lozim.

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Bola huquqlari bo'yicha vakili (S.Raxmanova) ning 2026-yil 19-may kuni Senat majlisidagi hisobotida ma'lum qilishicha, "2025-yilda Bolalar Ombudsmaniga 1934 ta murojaat kelib tushgan bo'lib, bu ko'rsatkich 2024-yildagiga nisbatan deyarli ikki baravar ko'p. Bolalarga nisbatan zo'ravonlik holatlari yuzasidan 19 ta jinoyat va 26 ta ma'muriy ish qo'zg'atilgan. Bundan tashqari, jinoyat ishini qo'zg'atishni rad etish haqidagi 20 ta qaror bekor qilinib, qo'shimcha tergovoldi tekshiruviga yuborilgan. Internet monitoringi natijasida aniqlangan bola huquqlari buzilishi holatlari yuzasidan ham 23 ta jinoyat va 28 ta ma'muriy ish qo'zg'atilgani bayon etilgan. Bundan tashqari, ta'lim muassasalarida bolalarga nisbatan tan jazosi qo'llagani va kasbiy faoliyatiga loqayd munosabatda bo'lgani uchun 15 nafar pedagog ma'muriy javobgarlikka tortilgan. Yana 6 nafar pedagog bolalarga nisbatan shafqatsiz munosabat sabab intizomiy jazoga tortilgan [11].

Bolalar Ombudsmaniga kelib tushgan 263 ta murojaatlar tahlil qilinganda, bolaga nisbatan zo'ravonlik holatlari bo'yicha kelib tushgan murojaatlarning **25 foizi** pedagog xodim zo'ravonligi

(hisobotga ko'ra, ta'lim muassasalaridagi zo'rvonlik bolalar o'rtasidagi zo'rvonlik holatlaridan tashqari, pedagog va tarbiyachining bolalarga qilgan zo'rvonligini ham qamrab oladi), 7,6 foizi tengdoshlarning zo'rvonligi ekanligi aniqlangan [11].

Shu sababli, ta'lim tizimida bolalarga nisbatan zo'rvonlikning oldini olish uchun faqat jazo choralari kuchaytirish yetarli emas, balki, zo'rvonlik holatlarini kamaytirishning eng samarali usuli sifatida pedagoglarning kasbiy faoliyatini aniq standartlar, monitoring va profilaktik mexanizmlar orqali tartibga solish lozim deb hisoblaymiz. Chunki, ayni paytda hozirgi kunda o'qituvchilarni malaka sinovidan (attestatsiya) o'tkazish jarayonlarida asosiy e'tibor o'qituvchini bilimi va metodikasiga qaratilgan. Biroq pedagogning bola huquqlari, psixologik xavfsizlik va zo'rvonlikning oldini olish bo'yicha bilimlari alohida baholanmaydi. Shu sababli pedagoglarni kamida har 3 yilda bir marta bolalar huquqlari sohasidagi bilimlarini baholash va natijasi bo'yicha sertifikat berish tizimini joriy etish lozim. Zero, bolalarga nisbatan har qanday jismoniy, psixologik yoki jinsiy zo'rvonlik holatiga nisbatan murosasiz munosabatda bo'lish va har bir holat bo'yicha majburiy chora ko'rish siyosatini amalga oshirilishi zarurligi, xalqaro tashkilotlar tomonidan qayd etilib kelinadi. Xususan, UNICEF va UNESCO tomonidan tayyorlangan "Maktabdagi zo'rvonlikning oldini olish" ("School-based Violence Prevention. A Practical Handbook") nomli qo'llanmasida har bir davlat maktablarda xavfsiz muhit yaratish, zo'rvonlikning oldini olish bo'yicha ichki siyosatlar va harakat rejalarini ishlab chiqish tavsiya etilgan [13]. Ushbu qo'llanmada bolalarga nisbatan haqorat, tahqirlash, kamsitish, jamoat oldida obro'sizlantirish, jismoniy jazolash zo'rvonlikning alohida shakllari sifatida ichki hujjatlarda aniq belgilanishi lozimligi ham qayd etilgan [12].

Shuningdek, bu borada xorijiy davlatlar tajribasi tahlili shuni ko'rsatadiki, bolalarga nisbatan zo'rvonlik qilgan pedagoglarga nisbatan faqat intizomiy jazo emas, balki ularni kelgusida ta'lim sohasida ishlash huquqidan mahrum qilishning maxsus huquqiy mexanizmlari mavjud. Masalan, Angliyada pedagog o'quvchiga nisbatan jismoniy zo'rvonlik qilsa, psixologik tazyiq o'tkazsa, jinsiy daxlsizlikka qarshi harakat qilsa, pedagog kasbiga mutlaqo nomuvofiq xatti-harakat sodir etsa maxsus kasbiy komissiya muhokamasidan o'tkaziladi va komissiya xulosasiga ko'ra, unga nisbatan ta'lim faoliyati bilan shug'ullanish huquqini cheklashni nazarda tutuvchi "Ta'qiqlash qarori" ("Prohibition Order")ni qabul qilishi mumkin. Bunda, o'ziga nisbatan ushbu turdagi qaror qabul qilingan shaxs maktablarda, bolalar uylari va ta'lim bilan bog'liq boshqa tashkilotlarda pedagogik faoliyat bilan shug'ullana olmaydi. Shu bilan birga bu taqiq odatda umrbod hisoblanadi va shaxsning ma'lumotlari maxsus taqiqlangan pedagoglar ro'yxatiga kiritiladi [13].

Avstraliyada bolalar bilan ishlovchi har qanday shaxs, jumladan o'qituvchilar ham, maxsus tekshiruvdan o'tishi shart. Bu tizim "Bolalar bilan ishlash uchun tekshiruv" ("Working With Children Check") deb ataladi. Ushbu tekshiruv jarayonida, shaxs sudlanganlik holatlari, jinoiy ta'qib materiallari, bolalarga qarshi huquqbuzarliklar, kasbiy intizomiy ma'lumotlar kabilar tekshiriladi. Tekshiruv natijasida shaxs bolalar bilan ishlash uchun ruxsatnoma oladi yoki bolalar bilan ishlashdan chetlashtiriladi (ta'qiqlanadi). 2025-yilda Avstraliya shtatlari "Banned in one – banned in all" ("Bir shtatda taqiqlangan bo'lsa, barcha shtatlarda taqiqlanadi") tamoyilini joriy etishga kelishib oldilar. Bu islohotga ko'ra, bir hududda bolalar bilan ishlash huquqidan mahrum etilgan shaxs boshqa hududda yangi ruxsatnoma ola olmaydi [14].

Bu borada Kanada tajribasi ham o'ziga xos bo'lib, davlatning har bir provinsiyasi o'qituvchilarni litsenziyalash va nazorat qilish bo'yicha alohida vakolatga ega. Agar pedagog bolaga nisbatan jinsiy zo'rvonlik yoki bola xavfsizligiga tahdid tug'diradigan boshqa xatti-harakatlar sodir etilganligi aniqlansa, uning pedagogik litsenziyasi bekor qilinadi yoki umrbod chaqirib olinadi. Ushbu toifadagi shaxslar ro'yxati ochiq reyestrarda saqlanadi va ish beruvchilar tomonidan ishga qabul qilish jarayonida tekshirilishi shart hisoblanadi [15].

“Bola huquqlari to‘g‘risida”gi Konvensiyaning 3-moddasi 2-qismiga ko‘ra, Ishtirokchi davlatlar o‘z zimmasiga bolani uning farovonligi uchun zarur hisoblangan himoya va g‘amxo‘rlik bilan ta‘minlashni zimmalariga oladilar, bunda uning ota-onasi, vasiysi yoki qonun bo‘yicha uning uchun javobgar sanalmish boshqa shaxslarning huquq va majburiyatlarini e‘tiborda tutishni hisobga oladilar hamda ana shu maqsadda barcha qonuniy va ma‘muriy chora-tadbirlarni ko‘radilar [6].

Bundan tashqari, bolalar manfaatlariga putur yetkazilishi xavfini oldini olish uchun maktabgacha ta‘lim tashkilotlariga (shu jumladan xususiy va davlat-xususiy sherikchilik asosida faoliyat yurituvchi MTTda ham) birinchi marotaba tarbiyachi va tarbiyachi yordamchisi sifatida ishga qabul qilinayotgan shaxslarni maxsus tekshiruvdan o‘tkazish tartibini joriy etish lozim. Mazkur tekshiruv bir nechta bosqichlardan iborat bo‘lishi, bunda bolalarga nisbatan zo‘ravonlik yoki boshqa taqiqlangan harakatlarni sodir etganlik uchun javobgarlikka tortilganligini aniqlash, maxsus psixologik test va mutaxassis psixolog suhbatini hamda kamida 5 kishidan iborat bo‘lgan mustaqil ekspertlar guruhi (komissiya) suhbatidan o‘tkazilishi tartibi belgilanishi lozim.

Mazkur taklif etilayotgan mexanizm Maktabgacha va maktab ta‘limi vazirligi huzurida “Bolalar bilan ishlovchilarga ruxsatnoma berish” faoliyati bilan shug‘ullanuvchi Agentlik sifatida tashkil etilishi orqali amalga oshirilishi va mazkur Agentlikning faoliyati, vazifalari va tashkiliy tuzilishi qonunchilik hujjati asosida belgilanishi lozim.

Taklif etilayotgan mexanizmning ahamiyati shundaki, Bolalar bo‘yicha xalqaro ishchi guruhning tavsiyalarida nazarda tutilgan inson resurslaridan foydalanishda xavfsiz yollash (“safer recruitment”) prinsipini amalda joriy etilishi hamda bolalarga nisbatan ehtiyotkorlikni ta‘minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Bu borada Buyuk Britaniya tajribasini ko‘rib chiqadigan bo‘lsak, birlashgan qirollikda tarbiyachi yoki bola parvarishi sohasidagi xodim sifatida ishga qabul qilinishida kengaytirilgan oshkor qilish va taqiqlash xizmati (Disclosure and Barring Service (DBS) hamda taqiqlangan ro‘yxat (barred list) kabi tekshiruvlari majburiy talablaridan bo‘lib, ushbu tekshiruv 4 bosqichdan iborat bo‘ladi. Ushbu tizimni mohiyati shundaki, davlat tomonidan ish beruvchilarga xavfsiz kadr tanlashga yordam beradi, maxsus tekshiruv (shaxsni bolaga nisbatan jinoiy va ma‘muriy huquqbuzarlik sodir etilganligi uchun javobgarlikka tortilganligini) ni amalga oshiradi, bolalar va zaif qatlamlar bilan ishlash taqiqlangan shaxslar ro‘yxatini yuritadi [16].

Oshkor qilish va taqiqlash xizmati (DBS) ish beruvchilarga har yili Angliya, Uels, Normand orollari va Men oroli uchun DBS tekshiruvlarini qayta ishlash va berish orqali xavfsizroq yollash qarorlarini qabul qilishga yordam beradi. DBS shuningdek, kattalar va bolalarning taqiqlangan ro‘yxatlarini yuritadi va shaxsni ushbu ro‘yxatlardan biriga yoki ikkalasiga ham kiritish va tartibga solinadigan faoliyat bilan shug‘ullanishdan chetlatish kerakmi yoki yo‘qmi, degan qarorlarni qabul qiladi. DBS tekshiruvining 4 bosqichli yakuni bo‘yicha xulosalar to‘g‘ridan-to‘g‘ri har bir ariza beruvchi (ish beruvchi)ga beriladi. Keyin ish beruvchilar o‘z tashkilotlariga mos odamlarni yollashayotganiga ishonch hosil qilish uchun tekshiruv natijalari bilan tanishishni so‘rashlari mumkin [16].

O‘rganishlar shuni ko‘rsatmoqdaki, Buyuk Britaniyadagi DBS tizimi bolalarni himoya qilish sohasida eng rivojlangan preventiv huquqiy mexanizmlardan biri hisoblanib, u jinoyatchilik tarixini tekshirish, xavfli shaxslarni aniqlash va ularni mehnat bozorida cheklash orqali bolalar xavfsizligini ta‘minlaydi. Mazkur tizimning to‘rt bosqichli tekshiruv mexanizmi va “barred list” instituti kadrlarni tanlash jarayonida yuqori darajadagi huquqiy kafolatlarni yaratadi.

Yuqoridagi kabi tajriba Germaniyada ham mavjud bo‘lib, Buyuk Britaniyadan farqli ravishda bu mamlakatda bolalar bilan bevosita ishlashga ma’sul xodimlarga ularni bolalar bilan ishlashi uchun shaxsning o‘tmishini keng qamrovli tekshiruv (Nemische. Erweitertes Führungszeugnis-kengaytirilgan tekshiruv)dan o‘tishi va tekshiruv natijalari bo‘yicha sertifikatni taqdim etishi majburiy hisoblanadi.

Germaniyada yo'lga qo'yilgan ushbu mexanizm "Bolalarni himoya qilish bo'yicha federal qonun" (Bundeskinderschutzgesetz) asosida yo'lga qo'yilgan bo'lib, bu qonun bolalarni himoya qilishni kuchaytirish va yoshlar farovonligi va ijtimoiy xizmatlar sifatini yaxshilashga qaratilgan, bolalarni zo'ravonlik, beparvolik va zo'ravonlikdan himoya qilish maqsadida 2011-yil 22-dekabrda qabul qilingan va 2012-yil 1-yanvardan kuchga kirgan [17].

Germaniyada mavjud ushbu "Erweitertes Führungszeugnis" instituti bolalar bilan ishlashga ma'sul bo'lgan shaxsni shaxsini kengaytirilgan tarzda tekshirishga asoslangan bo'lib, mazkur mexanizm bolalar xavfsizligini ta'minlashga qaratilgan preventiv huquqiy vosita sifatida namoyon bo'ladi. Mamlakatdagi bu mexanizm yagona markaziy organ sifatida faoliyat yuritmasa-da, qaror qabul qilish jarayoni bir nechta subyektlarning ishtirok etishi orqali amalga oshiriladi va bu ish beruvchilar tomonidan qaror qabul qilish jarayonida asosiy axborot manbai sifatida xizmat qiladi.

Normativ-huquqiy hujjatlar tahlili va xorijiy mamlakatlar tajribasidan kelib chiqib, quyidagilarni tavsiya etish lozim deb hisoblaymiz: O'zbekistonda ijtimoiy davlatni shakllantirish sharoitida maktabgacha va maktab ta'limi sohasida bola huquqlarini ta'minlash masalasi davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida e'tibor qaratib kelinayotganligi e'tirofqa sazovordir. Shu bilan birga olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, mazkur sohada bolalarning ta'lim olish huquqi mustahkam huquqiy baza – Konstitutsiyaviy normalar, sohaviy qonunchilik va xalqaro huquq standartlari asosida kafolatlangan bo'lsa-da, ijtimoiy davlat tamoyillari nuqtai nazaridan ta'lim sohasida bola huquqlarini ta'minlash faqat normativ-huquqiy baza bilan cheklanib qolmasdan, balki amaliy mexanizmlar orqali ham ro'yobga chiqarilishi lozimligini ko'rsatmoqda. Xususan, maktabgacha ta'lim qamrovini kengaytirish, ta'lim sifatini oshirish, pedagog kadrlarning huquqiy madaniyatini yuksaltirish hamda bolalar uchun xavfsiz va inklyuziv ta'lim muhitini yaratish bu boradagi ustuvor vazifalar hisoblanadi.

Bundan tashqari, bolaning ta'lim olishga bo'lgan huquqini to'liq ta'minlash va ta'lim sohasidagi qonunchilikni tizimlashtirish maqsadida Ta'lim kodeksini qabul qilinishi, bunda bolaning maktabgacha ta'lim va umumiy o'rta ta'lim sohasidagi huquqlari, shuningdek inklyuziv ta'limni amalga oshirish tartibi va tamoyillari aniq belgilab berilgan bo'lishi hamda ta'limning barcha darajalariga joriy qilinishi kabi masalalarni o'z ichiga olishi lozim. Shuningdek, hozirgi kunda inklyuziv ta'lim sohasidagi mavjud kamchiliklarni va muammolarni bartaraf etish maqsadida qabul qilinishi taklif etilayotgan Ta'lim kodeksida mazkur yo'nalishga alohida bob ajratilishi lozim.

IQTIBOSLAR/CHOCKI/REFERENCES:

1. Prezident Sh.Mirziyoyev rahbarligida Maktab ta'limini rivojlantirish masalalariga bag'ishlangan videoselektor yig'ilishida so'zlagan nutqi. 28.01.2022 yil. Manba: <https://www.president.uz/>
2. Avloniy A. "Turkiy guliston yoxud axloq". – Toshkent: O'qituvchi nashriyoti, 1992. – B.14.
3. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 01.05.2023 y., 03/23/837/0241-son. URL.: <https://lex.uz/docs/6445145>
4. O'zbekiston Respublikasining "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi O'RQ-595-son Qonuni. // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 17.12.2019-y., 03/19/595/4160-son. URL.: <https://lex.uz/ru/docs/-4646908>
5. O'zbekiston Respublikasining 23.09.2020 yildagi "Ta'lim to'g'risida"gi O'RQ-637-son Qonuni. //Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 24.09.2020-y., 03/20/637/1313-son. URL.: <https://lex.uz/uz/docs/-5013007>
6. BMT Bosh Assambleyaning 20.11.1989 yildagi 44/25-son rezolyusiyasi bilan qabul qilingan "Bola huquqlari to'g'risidagi Konvensiya", 28-modda. Manba: BMT rasmiy sayti- <https://childrenandarmedconflict.un.org/tools-for-action/optional-protocol/?utm>.
7. BMT Bosh Assambleyasining 10.12.1948 yildagi 217 A (III)-rezolyusiyasi bilan qabul qilingan "Inson huquqlari umumjahon Deklaratsiyasi" 26-modda. BMT rasmiy sayti- <https://childrenandarmedconflict.un.org/tools-for-action/>

[optional-protocol/?utm](#)

8. BMT Bosh Assambleyasining 16.12.1966 yildagi 2200 A(XXI)-rezolyusiyasi bilan qabul qilingan va 03.01.1976 yil kuchga kirgan “Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar to‘g‘risidagi xalqaro pakt”, 13-modda. BMT rasmiy sayti- <https://childrenandarmedconflict.un.org/tools-for-action/optional-protocol/?utm>

9. O‘zbekiston Respublikasining “Nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlari to‘g‘risida”gi O‘RQ-641-son Qonuni. // Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 15.10.2020-y., 03/20/641/1389-son. URL.: <https://lex.uz/docs/-5049511>

10. BMT Bosh Assambleyasining 2006 yil 13 dekabrda 61/106 rezolyusiyasi bilan qabul qilingan va 03.05.2008 yilda kuchga kirgan “Nogironligi bo‘lgan shaxslar huquqlari to‘g‘risidagi Konvensiya”. BMT rasmiy sayti- <https://childrenandarmedconflict.un.org/tools-for-action/optional-protocol/?utm>

11. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Bola huquqlari bo‘yicha vakilini 19.05.2026 yilda Senat majlisidagi hisobotidan. Manba: Senatning rasmiy veb-sayti: <https://senat.uz/plenary-sessions/post-5054>

12. UNICEF, UNESCO, End Violence Against Children. “School-based Violence Prevention. A Practical Handbook”. ISBN 978-92-4-151554-2. © World Health Organization 2019.

13. Buyuk Britaniya hukumatining rasmiy sayti. Manba: <https://www.gov.uk/>

14. Avstraliya Hukumati Ta’lim vazirligi rasmiy sayti. Manba: <https://www.education.gov.au/>

15. Kanadaning Ontario provinsiyasidagi Ontario College of Teachers (OCT) — o‘qituvchilarni litsenziyalash va kasbiy faoliyatini tartibga soluvchi tashkiloti rasmiy sayti. Manba: <https://www.oct.ca/en-ca>

16. Buyuk Britaniyaning GOV.UK rasmiy sayti. Manba: <https://www.gov.uk/government/organisations/disclosure-and-barring-service/>

17. Germaniya Federal hukumatining rasmiy veb-sayti – Bundesregierung. Manba: <https://www.bundesregierung.de>

YURIST AXBOROTNOMASI

3-SON

ВЕСТНИК ЮРИСТА

НОМЕР 3

LAWYER HERALD

ISSUE 3

ISSN 2181-9416

DOI JURNAL: 10.34920/2181-9416/2026/3

2026-YIL